

Oversigt over historisk litteratur fra årene 1889-91 vedrørende Sønderjyllands historie.

Til indledning blot et par ord om denne oversigts formål. Den skulde være et hjælpemiddel og en vejledning for dem, der ønsker at sætte sig nøjere ind i Sønderjyllands historie uden just at gøre denne til genstand for videnskabeligt studium. Som følge heraf er den gennemgående forfattet med lægmandens ikke med den videnskabelige historikers tarv for øje og gør derfor heller ikke krav på at have medtaget al historisk litteratur.

Stoffets ordning, der er lånt fra de i „Dansk historisk Tidsskrift“ to gange årlig udkommende litteraturfortegnelser, er i store træk denne: I 1. afdeling anføres tidshistorien, i 2. topografi, i 3. biografi og i 4. bidragene til rets-, kirke- og skolevæsen, sprogforhold, statistik, kunsthistorie m. m.

De hyppigst brugte forkortelser er S. Å. 3: Sønderjydske Aarbøger og S. H. L. Z. 3: Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte, samt Kbh. der angiver, at bogen er trykt i København.

I.

C. Godt. Untersuchungen über die Anfänge des Herzogtums Schleswig. (Jahresbericht d. kgl. Christianeums zu Altona 1890—91. S. I — XXIV. 4°.)

Behandler hertugdømmets politiske historie til c. 1325. Man må anerkende forfatterens flid og upartiskhed, men derimod kan næppe alle hans resultater tåle en nøjere kritisk prøvelse.

Mackeprang. Deutsche Kaiser in Schleswig. Eine geschichtliche Studie. Berlin. 48 s. 90.

Forfatteren, der tidligere har været amtsretsdommer i Tønder, giver en farvet og unøjagtig skildring af tyske kejseres krigstog til Sønderjylland. Bogen er fremkaldt af kejser Wilhelm II's ophold i Sønderjylland 1890 og dvæler naturligvis med synlig glæde ved de bånd, der knytter os til vore sydlige naboer!

A. Larsen. Lidt om Dannevirke. (Vort Forsvar. 1889. Nr. 226.)

En kort oversigt over virkets historie.

C. Godt. Bischof Waldemar von Schleswig und die Cistercienser von Guldhalm. Ein Beitrag zur Geschichte Schlesiens im 12. und 13. Jahrhundert. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 137—86.)

En lærd, kritisk undersøgelse om biskop Valdemars oprør mod sin fætter kong Knud i Danmark, hans fængsling, frigivelse og senere skæbne. Forf. driver dog sin kritik over alle fornuftige grænser og ser fælder, hvor der aldeles ikke er grund dertil. Om klosteret, der senere flyttedes til Ryd (Lyksborg), tales der ikke meget.

Kr. Erslev. Erik Plovpenning's Strid med Abel. Studier over ægte og uægte Kilder til Danmarks Historie. (Dansk historisk Tidsskrift. 6. Række 2. Bd. S. 359—442.)

Professor E. indleder sin smukke afhandling med nogle interessante bemærkninger om den historiske kritik og forskningsmåde, hvis høvedindhold vi her skal forsøge at gengive.

Afset fra hvad der kan læres af aktstykker og retslige dokumenter, hviler al vor kundskab om fortiden til syvende og sidst på samtidiges — naturligvis helst øjenvidners — beretning. Den senere historieskriver ved derfor intet andet om de begivenheder han skildrer, end hvad han har øst af disse ægte kilder. Fortæller han os derfor ting, om hvilke de ægte kilder tier, kan vi med frelst samvittighed anse det for foster af hans altfor livlige indbildningskraft.

Disse sætninger er den moderne historiske forsknings grund-

love. De lyder så simpelt og naturlig, og ubevidst anvender vi dem atter og atter i det daglige liv. Ikke desto mindre er de, hvor utroligt det end lyder, først i vort århundrede trængt igennem og har vundet anerkendelse i de lærdes kredse, eller rettere de er først bleven „opdagede“ i vort århundrede.

Det følger af det ovenfor sagte, at den der videnskabelig vil behandle et tidsrums historie, må gå bag ved de senere forfattere, må skyde disse mellemlid til side og søge tilbage til samtidens beretninger. Men netop overfor det tidsrum, der her behandles, har man forsømt at følge denne gyldne regel. I stedet for at søge tilbage til de gamle årbøger og krøniker holdt man sig til forfattere fra det 16. årh., der havde en side, hvor man hos samtiden kun fandt en linie, og fik naturligvis på denne måde en mængde urigtige træk ind i sin fremstilling.

Det er dette, prof. E. drager tilfjeldts imod; han giver en kort og klar skildring af begivenhederne og viser derpå, hvorledes alle de senere forfattere ned til det 16. årh. er afledte af hinanden, og hvorledes de med større eller mindre dygtighed har bearbejdet de ægte kilders magre beretninger.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden.

Bearbejdet und hrsg. von *P. Hasse*. I. Bd. VIII + 407 s. [786—1250]. 86. II. Bd. 476 s. [1250—1300]. 88. III. Bd. 1.—7. H. S. 1—560. [1300—1338]. 89—91. Hamburg u. Lpz. 4°.

Det er et særdeles fortjenstfuldt arbejde, vi her skylder den slesvig-holst.-lauenb. historiske forening, og enhver, der beskæftiger sig med Sønderjyllands middelalderlige historie, vil være den taknemlig herfor. Desværre må det dog siges, at hr. Hasse har taget sig arbejdet lovlig let, og at navnlig 3. bind kunde have været udgivet med adskillig større omhu. Forhåbentligvis vil dette forhold bedre sig i fremtiden.

Kr. Erslev. Klageskrifter fra Erik af Pommerns Retsstrid med Holstenerne (1409—15). (Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 1.—2. H. S. 83—107.)

Hvad der giver disse aktstykker deres værd, er som udgiveren bemærker, ikke de bidrag de yder til den politiske historie, thi disse er kun få i tal og af liden vigtighed. Men foruden at de kaster et lys over hele denne urolige tid med dens vilde røvertog og „krig i fred“, indeholder de et meget stort kulturhistorisk stof, idet de giver os oplysning om prisen på

heste og kvæg, på våben og klæder, på fødevarer og brugsgenstande fra det daglige liv m. m.

A. D. Jørgensen. Klavs Lembeks Frafald 1421. (Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 2. H. S. 108—19.)

Der aftrykkes tre aktstykker fra 1421, som belyser årsagerne til hr. Klavs' frafald fra kong Erik af Pommern, og gives anvisning på forhen trykte aktstykker, der drejer sig om det samme æmne. Ligesom de ovenfor omtalte klageskrifter giver også disse dokumenter rige bidrag til tidens kulturhistorie.

F. Barfoed. Danmarks Historie fra 1536 til 1670. 1. Bd. Fra 1536 til 1563. XIII + 346 s. 2. Bd. Fra 1563 til 1625. S 347—848. Kbh. 91.

På enkelte steder som f. ex. s. 51—57, 204—12, 323—33 o. a. s. kommer denne bog også ind på sønderjyske forhold, navnlig reformationen eller „kirkerensningen“, som forf. kalder det, og de statsretlige forhold.

A. de Boor. Amtmans zu Tundern Bericht wegen 3 loser muthwilliger Brueder in selbigem Ambte. (S. H. L. Z. 19 Bd. S. 217—18.)

Til straf for deres misgerninger udleveredes de „løse brødre“ 1656 til svenske hververe!

P. Döring. Die Eroberung Alsens durch den grossen Kurfürsten. (Abdruck aus dem Programm der Sonderburger höheren Bürgerschule vom Jahre 1873). Sonderburg. 45 s. 90.

Hr. D. antager, at det vil være opløftende for gode patrioter at erfare noget om Brandenborgernes første overgang til Als og giver derfor en skildring af denne, der skete i december 1658, da Brandenburg var Danmarks forbundsfælle i dets krig mod svenskerne, der bl. a. også holdt denne ø besat. Forf. får desuden lejlighed til at meddele den overraskende nyhed, at det i grunden er Br., Danmark her kan takke for sin frelse.

E. Holm. Danmark-Norges Historie i Frederik IV's sidste ti Regeringsaar (1720—1730). Kbh. 597 + 119 + XX s. 90—91. (O. m. t.: Danmark-Norges Historie fra den

store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse
(1720—1814.) 1. Bd.)

I denne interessante bog af en af kongerigets betydeligste historikere spiller Sønderjylland en fremtrædende rolle, og det er også et såre vigtigt tidsrum af dets historie, der her behandles. I lange tider havde S.-J. været delt mellem de danske konger og deres slægtninge, de gottorpske hertuger. Begge parter havde deres andel til len af den danske krone, men omtrent ved det 17. årh. midte var hertugerne ved svensk hjælp bleven løst fra deres lensforhold. Kongerne stræbte i den følgende tid at få det gamle forhold genoprettet, uden at det dog lykkedes, da hert. havde en god støtte i det med dem beslægtede svenske kongehus. Netop denne forbindelse skulde dog blive skæbnesvanger for dem.

Danmark var nemlig 1709 påny kommen i krig med Sverige, og lykken, der fra første færd havde været ugunstig, vendte sig snart således, at en svensk hær blev nødt til at kaste sig ind i den gottorpske fæstning Tønningen. Hertugen var nevtral, det var altså et brud på tro og love, og da kong Frederik IV. fik sikkerhed for, at det var sket med den hert. regerings tilladelse, samt at denne havde stået i hemmelig forbindelse med Sverige, tog han 1713 hele den gottorpske del af Sønderjylland i besiddelse. Ved den endelige fred med Sverige (1720) stadfæstedes dette skridt, og Frankrig og England garanterede den danske konge besiddelsen af landet.

Det var en betydelig fordel, der herved var vundet, men det gjaldt nu om at knytte det erhvervede fast til Danmark. Kongen lod derfor erklære, at han havde taget den hertugelige del i besiddelse „som et ved tidernes ugunst fra Danmarks krone løsrevet ledemod“, og i sept. 1721 hyldede prælater og ridder-skab, der i sig repræsenterede hele hertugd., ham som suveræn landsherre. Lensforholdet var således opløst, og det gamle danske land inddraget under kronen; men uheldigvis blev kongen stående herved, den administrative indlemmelse i kongeriget, så at S.-J. behandledes på samme måde som f. ex. Fyen og Nørrejylland, skulde efter hans mening ske „lidt efter lidt“, men den skete aldrig, og hertugdømmet vedblev at have sin egen bestyrelse.

Hertugen af Gottorp, der endnu var herre over halvdelen af Holsten, vilde imidlertid aldeles ikke anerkende det skete, og da han havde en god støtte i Ruslands berømte zar, Peter den Store, hvis datter han ægtede, ligesom han også havde et

parti for sig i Sverige, var den danske regerings stilling alt andet end behagelig. Hele den følgende tid er opfyldt af diplomatiske forhandlinger, forbund og mæglinger, som det dog her ikke kan være tale om at gå ind på. Fuldstændig løst blev spørgsmålet først langt senere i århundredet.

S. B. Thrige. Danmarks Historie i vort Aarhundrede. Kbh. I—II. Bd. 89—90.

Bogens formål, der må siges at være nået, skulde være at give dels „en overskuelig og dog udførlig fremstilling til sammenhængende læsning, dels en håndbog, i hvilken enhver oplysning om forhold og personer vedrørende Danmarks nyeste historie kan søges.“ Det I. bind går til 1855; i det andet føres begivenhederne ned til vore dage.

G. Hille. Tettenborn in Tönning. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 220—23.)

Et aktstykke der fortæller om Russernes strejftog og plyndringer 1813.

F. Oldenburg. Tre politiske Problemer. Medio Marts 1889. Kbh. 271 s.

I „Det danske Problem“ (s. 64—145) giver forf. en oversigt over Sønderjyllands Historie især i det 19. årh. Han kritiserer skarpt den politik, der fulgtes i Danmark 1863 efter kongens død. En ny krig var vistnok uundgåelig, men, siger han, det rette øjeblik havde været i 1855, da Østrig var optaget af de italienske forhold, Prøjsens hærvesen ikke omordnet, og Bismarck „endnu ikke politisk født“; den gang havde der været mulighed for frelse, nu var sligt umuligt.

H. R. Hiort-Lorenzen. Christian VIII. og Slesvig Stænder 1842. (S. Å. 1891. S. 129—212.)

C. E. Bardenfleth. Livserindringer. Udg. af hans Familie ved *J. Bardenfleth.* Med Portræt. Kbh. VII + 186 s. 90.

Også til Sønderjyllands Historie indeholder disse „Erindringer“, der væsentlig afsluttes med begivenhederne i 1848, flere bidrag. B. var helstatsmand, han opfattede Danmark „som mellemmand mellem de scandinaviske og de germaniske folkestammer“ (s. 98) og sympathiserede ikke rigtig med den nationalliberale bevægelse, idet han lige til 1846 anså en konsti-

tutionel forfatning som skadelig for statens sammenhold. Noget måtte der dog gøres, indså han, og da han af Fredrik VII, hvem han personlig stod meget nær, udnævntes til statsminister, kom han i opposition til sine kolleger. Han sluttede sig derfor halvt nødtvungen til den skandinaviske Ejderpolitik, og da ministeriet gik af i marts 1848 som en følge af Kasino-bevægelsen, — med hvilken han skarpt benægter at have stået i forbindelse — anmodede kongen ham om at danne et nyt ministerium, hvilket imidlertid strandede på den modstand, han mødte i det slesvigholstenske kancelli.

Som tillæg til „Erindringerne“ medfølger en lille afhandling: „Om Slesvigs statsretslige Forbindelse med Danmark“.

N. Neergaard. Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848—1866. Med Portræter af ledende politiske Personligheder. Kbh. 1. Bd. 972 s. 89—92.

En fortræffelig bog som vi ikke noksom kan anbefale vore læsere. Forfatteren, der i det foreliggende bind har ført fremstillingen ned til 1855, holder sig hovedsagelig, som titlen angiver, til den rent politiske — såvel indre som ydre — historie, medens krigshistorien kun spiller en underordnet rolle. Et rigt materiale af utrykte aktstykker som gesandtskabsindberetninger, diplomatisk korrespondance og de ledende politikeres papirer og dagbøger har stået til forfatterens rådighed, og det er derved lykkedes ham, at kaste et hidtil ukendt lys over denne betydningsfulde tids indviklede politiske forhold. Bogen er desuden skrevet i et smukt og livligt sprog og med stor objektivitet, så at forfatterens personlige standpunkt ikke øver nogen indflydelse på hans fremstilling af de politiske forhold og førere.

H. v. Sybel. Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. Vornehmlich nach den preussischen Staatsacten. 1. Bd. XIV + 428 s. 2. Bd. XI + 545 s. 3. Bd. IX + 414 s. 4. Bd. X + 446 s. München u. Lpz.

I 1. bd. berøres det slesvig-holstenske spørgsmål ofte, særlig s. 217—45 og 374—97; 2. bd. går fra 1850—63; 3. bd. behandler krigen 1864, og dens nærmeste forhistorie; 4. bd. indeholder tiden fra efteråret 1864 (freden i Wien) til udbruddet af krigen med Østrig og kommer flere steder ind på forholdene i hertugdømmerne f. ex. s. 29 ff., 80—101, 115 ff., 139—43, 225—29 o. o.

For øvrig kan det naturligvis ikke her lade sig gøre at komme videre ind på dette vigtige skrift, hvis berømte forfatter i den videste udstrækning har haft adgang til de prøjsiske arkiver. De, der vil gøre sig bekendt med værket, anbefaler vi først at gennemlæse redaktør Neergaards anmeldelse „Nye Bidrag til 1864's Historie“ i Tilskueren. 1890. S. 676—91.

R. Schleiden. Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Neue Folge. 1841—1848. Wiesbaden. XII + 288 s. 90.

R. Schleiden. Schleswig-Holsteins erste Erhebung. 1848—1849. XII + 371 s. (O. m. t.: Erinnerungen etc. 2. Folge.) Wiesbaden. 91.

Førf., der var embedsmand i København fra 1843—48, giver en god skildring af de slesvig-holst. kancelliembedsmænds stilling og meninger. Selv troede han, at forholdet kunde ordnes med det gode, men da hans forhåbninger skuffedes, forlod han København 25. marts og sluttede sig til den provisoriske sl.-holst. regering, i hvis tjeneste han virkede som befuldmægtiget i Berlin fra maj—december 48, da han indtrådte i regeringen.

A. Beer. Die deutsche Politik des Fürsten Schwarzenberg bis zu den Dresdener Conferenzen. (Historisches Taschenbuch. Begr. von Fr. v. Raumer. Hrsg. von W. Maurenbrecher. 6. F. 10. Jahrg. S. 1—104.)

S. 80—96 behandles Østrigs forhold til det slesvig-holstenske spørgsmål.

F. Holst og A. Larsen. Felttogene i vore første Frihedsaar. Illustreret af Samtiden. Kbh. 4°. 88—90.

På grundlag af mere strængt videnskabelige arbejder gives der her en pålidelig og godt skreven skildring af krigene 1848—50 samt en kortere oversigt over de begivenheder, der gik forud for dem. Bogen er helt igennem udstyret med for største delen gode billeder af samtidige kunstnere som f. ex. Lund, Sonne, Simonsen o. a. samt forsynet med en række nyttige kort. Desuden findes flere morsomme gengivelser af samtidige karikaturtegninger, godtkøbsbilleder og flyveblade.

F. v. Levetzow. Aus den Erinnerungen eines Schleswig-Holsteinischen Offiziers. Schleswig. XVII + 457 s. 90—91. (O. m. t.: Erinnerungen. 1. Bd. Vorgeschichte

der Erhebung der Herzogthümer Schleswig-Holstein gegen Dänemark und der Krieg 1848 bis zum Waffenstillstande von Malmoe.)

L. deltog som frivillig og senere som officer i oprøret; han er en ivrig Slesvig-Holstener, og forsvarer så godt han kan Augustenborgernes optræden.

Kleinere Schriften von *Jakob Grimm*. VIII. Bd. Gütersloh. XI + 611 s. (O. m. t.: Vorreden, Zeitgeschichtliches u. Persönliches von Jacob Grimm.)

Afindhold, der angår Sønderjylland, kan fremhæves: Adresse an den könig für Schleswig-Holstein. 1846. S. 431—31. — Schleswig. S. 432—33. — Vorträge in den nationalversammlung zu Frankfurt a. M. 1848. S. 433—37. — Über Schleswig-Holstein. S. 437—38.

C. Gamborg. Ungdomsminder fra 1848. (Vort Forsvar. 1891. Nr. 280—83, 85, 87.)

Forfatteren, der var ansat ved et af skibsværfterne i Åbenrå, giver en interessant skildring af brydninger mellem Dansk og Tysk i denne by.

Teilgård. „Den lille Hornblæser“ Minde fra 1848. (Vort Forsvar. 1891. Nr. 275, 77.)

Deltog som 14-årig hornblæser i krigen og fangedes i slaget ved Slesvig.

F. v. Abercron. Die Schlacht bei Idstedt am 24. und 25. Juli 1850. Mit besonderer Berücksichtigung der 2. Schleswig-Holsteinischen Infanterie-Brigade. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 283—382.)

Går særlig ud på at rense den nævnte brigades fører, oberst A. (forf.'s fader), for de beskyldninger, der kort efter slaget rettedes mod ham i flere tyske blade af en slesvig-holst. auditør Lüders.

H. G. Grüner. Mine Oplevelser i 1850. (Vort Forsvar. 1889—90. Nr. 228—29, 34, 36—38, 40—41, 43—46.)

Forfatteren giver en række interessante træk fra Fredrikstads belejring.

Briefe des General-Feldmarschalls Grafen *Helmuth von Moltke* an seine Mutter und an seine Brüder Adolf und Ludwig. Berlin. IX + 320 s. 91. (O. m. t.: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten etc. IV. Bd.)

Bidrag til Sønderjyllands historie findes s. 117—34, 40—48, 77—81, 274—75, 78, 92—300 o. o. Mærk endvidere følgende udtalelse fra sept. 1848 „Schleswig-Holstein hat bei dem grössten Theil denkender Männer in Preuszen gar keine Sympathien mehr.“ S. 125.

Denkwürdigkeiten aus dem Leben *Leopold von Gerlachs*, General der Infanterie und General-Adjudanten König Friedrich Wilhelms IV. Nach seinen Aufzeichnungen hrsg. von seiner Tochter. I. Bd. Berlin. 848 s. 91.

Optegnelserne er holdt i dagbogsform og går til 1852. De indeholder mange bidrag til de højere — særlig militære — præsiske kredses opfattelse af det slesvig-holstenske oprør, „die traurige Episode“ som G. kalder det (s. 151.)

C. Glässing. Der Antheil der deutschen Burschenschaft an den Schleswig-Holsteinischen Verfassungskampfen. (Burschenschafts Blätter. 4. Bd.)

C. N. Smith. Erindringer fra et syvaarigt Ophold i Sønderjylland. (1850—57.) (Museum. Aarg. 1890. S. 604—21.)

Meddeleren var præst i Skads ved Højer og giver en interessant skildring af forholdene, sæder og skikke i sognet.

Fra Sønderjylland. Minder og Overvejelser af en Nord-slesviger. (Højskolebladet. 1890. 15. Aarg. Nr. 31—32, 34—35, 37—38.)

Forfatteren fortæller om livet og tænkemåden i hans barndom og ungdom fra 1850—60.

H. St. Helms. Ungdomserindringer fra Sønderjylland samt mit tyske Fangenskab. Aarhus. 128 s. 91.

Forfatteren besøgte som student Flensborg og Sønderborg 1860—61. Senere deltog han som reserveofficer i krigen, men blev fangen d. 29. febr.

Politische Briefe *Bismarcks* aus den Jahren 1849—89.

2.—3. Sammlung. Berlin. XI + 376 s. og XII + 387 s. 89—90.

Af breve, der angår det slesvigske og holstenske spørgsmål, kan fremhæves i 2. saml. s. 140, 141—47, 174—75. I 3. saml. s. 42—47, 49—51, 72—76, 82—85, 98—134, 136—38, 142—49, 154—55, 194—217, 220. Hvorledes B. opfattede Tysklands stilling til Danmark, fremgår af følgende citat fra ^{22/12} 62 (III, 49): Es ist gewiss, dass die ganze dänische Angelegenheit nur durch den Krieg in einer für uns erwünschten Weise gelöst werden kann. *Die Anlazz zu diesem Kriege lässt sich in jedem Augenblick finden, welchen man für einen günstigen zur Kriegsführung hält.* (Det er sikkert, at hele det danske spørgsmål kun ved en krig kan løses på en for os gunstig måde. Anledning til denne krig lader sig finde i hvert øjeblik, der er gunstig til krigsførelse.)

Ernst II, Herzog von Sachsen-Coburg-Gotha. Aus meinem Leben und aus meiner Zeit. 3. Bd. Berlin. 726 s. 89.

Indeholder vigtige bidrag til de diplomatiske forhandlinger i 1863—64 (s. 367—489) og navnlig til „Friedrich VIII.'s“ stilling. *E. v. Quanten.* Kong Karl XV.'s Unionsforslag. En Episode af Nordens Historie. Belyst ved Erindringer og Correspondance. (Af Dagens Krønike. 1889 (Juli-December.) S. 1—49, 170—201, 301—27, 432, 605—19.)

Jfr. *E. Elberling.* „De 22000 og Han selv“ (samme tidskr. S. 202—05) Vil blive omtalt nærmere i det følgende bind af årbøgerne sammen med den svenske minister Louis de Geers nylig udkomne „Minnen“.

P. A. Schleisner. Til Belysning af Dagshistorien efter Frederik den Syvendes Død. Kbh. 244 s. 89.

Forfatteren, der var medicinalråd i hertugdømmet Slesvig, var med til at udstæde kong Frederiks dødsattest. Han fortæller i disse dagbogsoptegnelser flere træk fra 1850—64 og den følgende tid bl. a. om sprogforholdene og om ministeren Carl Moltke. S. 34—44 findes en fortegnelse over bekendte Sønderjyder.

Den dansk-tyske Krig 1864. Udg. af Generalstaben.

1. Del. XI + 326 + 122 s. 2. Del. XX + 448 + 119 s. Kbh. 90—91.

I 1. del behandles krigens politiske og militære fortid, og der gives en udsigt over hæren, flåden og befæstningsvæsenet. Derpå fortælles der om troppernes mobilisering og sammen-
trækning omkring Dannevirke, ligesom der gives en oversigt
over den fjendtlige styrke. I skildringen af de egentlige krigs-
begivenheder når bindet til besættelsen af Dybbølstillingen i
februar 1864. 2. bind skildrer begivenhedernes videre udvikling
indtil Dybbøls fald. Begge bind er ledsagede af talrige militære
aktstykker og kort.

O. Vaupell. Kampen for Sønderjylland. Krigene 1848—50
og 1864. 2. Bd. X + 424 s. Kbh. 89.

Bindet behandler krigen i 1864. Da det forbinder viden-
skabelig grundighed med en let læselig fremstilling, må dette
værk anbefales de lægfolk, der ønsker at sætte sig nærmere
ind i disse begivenheder.

C. Bredsdorff. Paa Feltfod. Breve fra en dansk Soldat
til Hjemmet under den sidste slesvigske Krig. Med
125 Illustrationer af A. Schmidt. Kbh. 244 s. 4°. 89.

Hvad disse breve giver, er ikke en fremstilling af felttogets
gang; denne træder fuldstændig tilbage fra de rent personlige
øjeblikkelige oplevelser og tanker, der giver os en god fore-
stilling om soldatens daglige levevis, hans følelser og tankesæt.

En Præstegaard i Sundeved under Krigen 1864. Breve
fra Pastor *N. L. Feilberg* i Ullerup. (Museum. 1890.
S. 11—40, 81—113, 175—85, 240—54, 291—315,
359—74.)

Ligesom de foregående „breve“ skildrede os soldatens
daglige liv, således giver pastor Fejlbergs breve os et godt
billede af livet i den af indkvartering opfyldte eller rettere
overfyldte præstegård, og lader os få et indblik i en række dels
elskværdige dels uelskværdige prøjsiske officerers tænkemåde
og stemninger mod Danmark.

F. C. Schjøtt. „1864“ i Billeder og Text. Med farve-
trykt Titelbillede og Vignetter, tegnede af H. Hansen
Reistrup. Kbh. 208 s. 4°. 89.

Populære skildringer der oprindeligt har været optaget i
„Nordstjernen“.

G. Thorsander. Dansk-Tyska kriget 1864. Historik och kritik. Stockholm. 111 s. 89.

Forf. deltog som frivillig i krigen. Bogen, der nærmest er skreven for en svensk læsekreds, indeholder også en fremstilling af Sveriges politik i disse år.

M. v. Reymond. Die Kriege von 1864 und 1866. Berlin. 670 s. 91.

K. Blasendorff. Der deutsch-dänische Krieg von 1864. Nach gedruckten Quellen und eigenen Erinnerungen erzählt. Berlin. VIII + 237 s. 89.

Populær fremstilling der følger den gængse tyske opfattelse.

C. Bunge. Aus meinem Kriegstagebuche. Erinnerungen an Schleswig-Holstein 1864. Rathenow. 119 s. 90.

Deltog som præjsisk officer i krigen.

S. Walpole. The life of Lord John Russel. Vol. 2. London. 516 s. 89.

Indeholder s. 368—98 et kapitel: Schleswig-Holstein.

R. Haym. Das Leben Max Dunckers. Berlin. V + 470 s. 91.

Duncker tog ivrig del i den slesvig-holstenske bevægelse og begivenhederne i 1864, da han var den daværende kronprins Friedrichs privatsekretær. Se f. ex. s. 122 ff og s. 318 ff.

W. Dinesen. Fra ottende Brigade. Kbh. 89 s. 89.

En poetisk og smuk, men tillige bitter og vemodig skreven skildring af begivenhederne i 1864, i hvilke forf. deltog som 17-årig løjtnant. Efter Dannevirkes rømning opholdt brigaden sig i Fredericia, indtil den den 8. april sendtes til Dybbøl, hvor den udførte det berømte angreb efter skandsernes fald.

C. T. Sørensen. Erindringer fra første Regiment. Kbh. 124 s. 91.

Behandler det nævnte regiments og særlig dettes 7. kompagnis deltagelse i krigen 1864.

V. Bokkenheuser. Fra Ejderen til Als. Et Minde om 18. Regiment i 1864. Med to Kort og med Tegninger af P. Fischer. Kbh. 150 s. 89.

Bogen søger særlig at give et billede af det daglige liv i Sydslesvig, ved Dybbøl og på Als.

V. Edsberg. Minder fra 10. Batteri 1864. Kbh. 82 s.
(uden år.)

Batteriets premierløjtnant fortæller om dets deltagelse i træfningen ved Mysunde og Dybbøls belejring.

J. G. Pinholt. Af en Soldats Dagbog 1863—64. (Højskolebladet. 1889. 14. Aarg. Nr. 40—43.)

Handler om garnisonslivet i Holsten, tilbagetoget og Dybbøls belejring.

P. Steffensen. Af Løjtnant Steffensens Dagbøger. (Højskolebladet 1889. 14. Aarg. Nr. 24—26.)

S., der var skolelærer og reserveofficer, faldt under belejringen af Dybbøl. Uddraget af dagbogen handler væsentlig om tilbagetoget fra Dannevirke.

O. Sommer. Vort Opbrud fra Byen Slesvig i Februar 1864. Barndomserindringer nedskrevne 25 Aar senere. (Smaa-stykker. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 16. Bd. S. 400—25.)

Meddeler bl. a. interessante småtræk om den bekendte madam Esselbach.

P. Abrahams. Fra Februardagene 1864. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 18—19.)

Deltog som adjudant i slaget ved Sankelmark; efter slaget blev han som parlamentær sendt til den østrigske brigadegeneral. Dybbølstillingens Forsvar 1864, skildret af Deltagere, udg. af *M. Gjørup.* Kbh. 187 s. 89.

En populær skildring af belejringen.

Den 11. Marts 1864. En lille Episode fra Krigen. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 23.)

Om orlogsskonnerten „Absalon“ der bugserede en kanonbåd gennem Alssund.

S. J. Wedege. Fra mine Erindrings Pulterkammer. (Vort Forsvar. 1889. Nr. 215.)

Blev såret og fangen ved Dybbøl den 17. marts.

O. Laub. Fra de sidste Dybbøldage 1864. (Vort Forsvar. 1889. Nr. 217—20, 23.)

Deltog som læge i belejringen.

Vor 25. Jahren. Ein Gedenkblatt für die Erstürmung der Düppeler Schanzen. (Allgem. Militair-Zeitung. 64. Jahrg. Nr. 32—33.)

K. F. Graf Vitzthum v. Eckstädt. London, Gastein und Sadova 1864—1866. Denkwürdigkeiten. Stuttgart. XX + 523 s. 89.

Forf. deltog som sachsisk diplomat i Londonerkonferencerne og så med uvilje på Prøjsens lyst til at annektere hertugdømmerne. Bogen består hovedsagelig af uddrag af hans private brevvexling. Den er anmeldt af N. Neergaard i Tilskueren. 1890. S. 104—18.

K. H. Keck. Das Leben des General-Feldmarschalls Edwin von Manteuffel. Bielefeld u. Lpz. VI + 397 s. 90.

I afsnittet „Schleswig-Holstein und der deutsche Krieg“. S. 1—60 skildres M.'s virksomhed som statholder i Slesvig fra 1865—67.

P. Skau. De danske Landdagsmænds Stilling og Virksomhed i Provindslanddagen. (S. Å. 1890. S. 72—101.) Nordslesvig i 1888. Med et Forord *H. R. Hiort-Lorenzen.* Kbh. 48 s. 89.

Aftryk af en række artikler af politisk og nationalt indhold i „Dannevirke“ for januar 89.

G. Johannsen. Nordslesvig i 1888. (S. Å. 1889. S. 152—60.) Nordslesvig i 1889. (S. Å. 1890. S. 1—20.) Nordslesvig i 1890. (S. Å. 1891. S. 1—19.)

J. Ottosen. De sidste Valg i Nordslesvig. (Tilskueren. 1890. S. 306—28.)

En sammenligning af valgresultaterne i 1890 med de tidligere afstemninger og da særlig med valgene i 1867.

II.

H. V. Clausen. Sønderjylland. En Rejsehåndbog. Kbh.
VII + 107 s. samt 4 Kort. 90.

Denne fortræffelige lille bog vil forhåbentlig være de fleste af vore læsere så bekendt, at en nøjere omtale vil være unødvendig. Skulde der rettes nogen anke mod den, måtte det vel være, at der savnes et sammenhængende kort f. ex. over Sundved.

P. Lauridsen. Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse. I. Om Adel og adeligt Bondegods i Amtet samt om Kongernes Kjøb af samme. (S. Å. 1889. S. 161—201.) II. Wallensteins Hær i Nordslesvig fra 1627 til 1629. (S. Å. 1891. S. 264—304.)

P. S. Nyeberg. En fynsk bondes besøg i Christiansfelt 1798. (Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 1. Bd. S. 401—18.)

Selve byen, som han stadig siger ligger i „Holsten“, syntes Fynboen godt om, der var, udtrykker han sig, „allevegne orden, renlighed og en behagelig stilhed.“ Men „formedelst det tunge levned“ forekom det ham umulig at fæste bo der, og han var meget bange for, at Kristiansfelderne skulde omvende ham! Totalindtrykket af besøget har nok langt fra været det bedste, thi hans fromme ønske, da han lykkelig og vel var sluppen bort, var, at „C. var endnu længer henne, og at jeg aldrig skulde se det mere“!

A. D. Jørgensen. Ullerup sogns ældre historie. (S. Å. 1891. S. 30—81.)

A. D. Jørgensen. Gråstens ældre historie. (S. Å. 1889. S. 1—43.)

A. Wolff. Flensburg's Belagerung im Jahre 1431. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 235—64.)

Belejringen og erobringen af Flensburg danner det sidste led i den lange kæde af stridigheder mellem Erik af Pommern og Holstenerne om Sønderjylland. Selve byen kom ved forrædderi i Holstenernes hænder, men borgen (den senere Duborg) forsvarede sig tappert i flere måneder, indtil den endelig inde-

sluttet både fra land- og søsiden måtte overgive sig. Danmark mistede herved sin sidste og vigtigste støtte i Sønderjylland.

A. Wolff. Flensburg in den Kriegsjahren 1657—1660.

(S. H. L. Z. 20 Bd. S. 81—130.)

Da Svenskerne i året 1657 nærmede sig Flensburg, søgte beboerne at redde sig selv og deres kostbarheder til Sønderborg, hvorhen f. ex. begge borgmestrene flygtede. Byen fik nu en indkvartering af 5 rytterregimenter, og hvorledes disse opførte sig, kan bedst ses af, at skatteævnen sank med godt $\frac{1}{4}$, ligesom også 117 af byens c. 700 huse blev mer eller mindre ødelagte eller nedrevne. Skøndt der i begyndelsen af 1658 sluttedes fred med Danmark, blev de svenske tropper dog stadig liggende i byen, og Brandenborgerne, der endelig fordrev dem, var ikke stort bedre. Ved krigens slutning lå derfor $\frac{1}{3}$ af husene i ruiner, og skatterne måtte nedsættes med $\frac{1}{3}$.

P. Lauridsen. Flensburg. (Tilskueren. 6. Aarg. S. 33—57.)

I form af en anmeldelse giver forf., der vil være læserne bekendt fra årbøgerne, en interessant udsigt over Flensborgs merkantile og nationale udvikling. Ved århundredets begyndelse havde byen en handelsflåde på c. 15,000 læster, krigen med England tilføjede den imidlertid et sådant knæk, at den sank ned til c. 7000, for dog snart atter at skyde i vejret. Krigen 1864 var til stor skade for Flensburg, de gamle forbindelser blev afbrudt, og i tiåret 1860—70 aftog befolkningen med 600 mennesker (fra 21,900 til 21,300), og læsternes antal med 4000 (fra 11,000 til 7000). Siden den tid er byen ganske vist atter gået meget frem, men er dog stadig truet af Kiel og Århus, som det ses af nedenstående tabel over folkemængden i de tre byer 1860, 1885 og 1890.

	1860	1885	1890
Århus.....	11,000	29,000	33,300
Flensburg.	21,300	33,000	36,900
Kiel	18,000	52,000	69,200

Nationalitetsbevidsthedens opvågning i tiden 1848—64 be-
lyses bedst ved elevantallet i den danske borgerskole. Dette
steg fra 27 (jan. 1852) til 501 (decbr. 1863.)

A. C. C. Holdt. Minder fra Flensburg Kirkegaard. (S. Å.
1889. S. 202—17.)

Ein arabischer Berichterstatter aus dem 10. oder 11. Jahr-
hundert über Fulda, Schleswig, Soest, Paderborn und

andere deutsche Städte. Zum ersten Male aus dem Arabischen übertragen, commentirt und mit eine Einleitung versehen von *G. Jakob*. Berlin. 20 s. 90.

Østerlænderen omtaler Slesvig som en stor men fattig by, der ikke frembyder mange af jordens goder; indbyggerne, der for største delen var hedninger, levede mest af fisk. De synes ikke at have gjort noget godt indtryk på ham, og navnlig er han misfornøjet med deres sang, „den består nemlig i en brummen, der kommer fra deres struber ligesom hundenes gøen, kun endnu mere dyrisk“! (Jfr. forøvrig *H. Olrik* i *Museum*. 1892. S. 262—69.)

A. Th. Petersen. Beschreibung des Kirchspiels Hollingstedt. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Schleswig. V + 262 s. 90.

Hollingstedt, der ligger tæt ved Dannevirke, spillede i middelalderen en vis rolle som oplagsted for varer fra de vestlige lande. Forf., der gør sig skyldig i mange overdrivelser, er sognets præst.

C. Jensen. Die nordfriesischen Inseln Sylt, Föhr, Amrum und die Halligen vormals und jetzt. Mit besonderer Berücksichtigung der Sitten und Gebräuche der Bewohner. Hamburg. VIII + 392 s. samt 7 tavler og 1 kort. 91.

Tilsyneladende en ret tilfredsstillende bog om end afsnittet „Die Nordseebäder“ gør et noget reklameagtigt indtryk. Interessant og bedst er ubetinget den anden og største hovedafdeling, hvor der gives et godt billede af sæder og skikke og hele det daglige liv på øerne.

V. Bennike. Nord-Friserne og deres Land. Skildringer fra Vesterhavs-Øerne. Århus. 66 s. 90.

En ikke ganske tilfredsstillende skildring af samfundsforhold, sprog, klædedragt og dagligt liv hos Friserne.

Eckermann. Die Eindeichungen von Husum bis Hoyer. (Mit Karte.) (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 187—234.)

En oversigt over inddigningens historie og udvikling på den anførte kyststrækning.

III.

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka*. 1.—40. H. (1.—5. Bd. Aaberg—Gersdorff.) Kbh. 87—91.

Den nærmere omtale af dette fortjenstfulde værk udsættes til næste bind af årbøgerne.

Allgemeine Deutsche Biographie. 28.—33. Bd. Reinbeck — G. Semper.

Den nærmere omtale opsættes ligeledes til det følgende bind.

A. Wetzels. Schleswig-Holsteiner auf der Universität Bologna. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 295—306.)

S. 303—06 gives en liste over 28 personer fra det 15.—16. årh., af hvilke flere er Sønderjyder.

E. Tegnér. Tvenne italienska resande i Sverige på Karl den elftes tid. (Ymer. Tidskr. utg. af svenska sällskapet f. antropologi och geografi. 10. årg. S. 1—52.)

S. 19 gives der en karakteristik af hertug Christian Albrecht af Holsten-Gottorp og hans familie. De har ikke funden videre nåde for Italienernes øjne; hertugen, siges der f. ex., „var af et tarveligt udseende og manglede levemåde.“

H. P. Hanssen-Nørremølle. Forhenværende Repræsentanter til Landdagen, Rigsdagen og Provindslanddagen. (Illustreret Tidende. 32. Bd. Nr. 10.)

Levnedsskildringer af Hørlück, P. Skau, H. Å. Knudsen, Laust Arnum, C. P. Wolff, P. Wiuf, Rasmus Clausen og J. P. Witzke.

Nicolai Ahlmann. (S. Å. 1891. S. 20—27.) Jfr. *H. P. Hanssen-Nørremølle*. Nicolai Ahlmann. (Illustreret Tidende. 31. Bd. Nr. 21.)

O. Gierke. Georg Beseler. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte. 10. Bd. Germanist. Abtheil. S. 1—24.)

Den bekendte retslærde og ivrige Slesvigholstener der er

født 1809 ved Husum. Det er særlig hans juridiske virksomhed, der behandles.

P. Skau. J. P. Friis. (S. Å. 1890. S. 29—31.)

Provst Aleth Hansen. (Illustreret Tidende. 31. Bd. Nr. 14.)

Den bekendte provst over Flensborg, senere Gottorp, provsti, der bl. a. også var medlem af den slesvigske stænderforsamling.

H. P. Hanssen-Nørremølle. Biskop Jørgen Hansen. (S. Å. 1890. S. 21—26.) Jfr. *Th. H.*: Biskop Jørgen Hansen. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 49.) og *H. R. Hiort-Lorenzen.* Jørgen Hansen. (Danmark. Illustreret Kalendar for 1890. Kbh. S. 26—29.)

G. Friis. Herredsfoged Nis Henriksen paa Haistrupgaard og hans Slægt. Genealogiske og personhistoriske Bidrag. (S. Å. 1891. S. 213—43.)

L. Schrøder. Konsulent P. Jessen. Født 1. Februar 1846, død 9. August 1885. (S. Å. 1891. S. 109—28.)

H. F. Rørdam. Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. (Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. I. Bd. S. 337—515.)

Højer, der fødtes 1690, var en præstesøn fra Karlum mellem Flensborg og Tønder. Hans opdragelse var tysk, men allerede fra barndommen af følte han sig som dansk, og i året 1713 kom han til København, hvor han blev til sin død 1739. Dr. Rørdam meddeler en lang række breve fra ham til samtidige venner og beskyttere bl. a. flere til kong Fredrik IV., hvis historie er H.'s mest bekendte arbejde.

H. P. Hanssen-Nørremølle. A. C. C. Holdt. (S. Å. 1891. S. 27—29.)

J. Ottosen. Gustav Johannsen. (Illustr. Tidende. 31. Bd. Nr. 1.)

Rossen. M. A. Jørgensen fra Graasten. (Nordslesvigske Søndagsblad. 1891.)

H. R. Hiort-Lorenzen. Peter Hiort-Lorenzen. (Illustreret Tidende. 32. Bd. Nr. 17.)

Levnedsskildringen indeholder ikke så lidt nyt, der imidlertid vil være læserne bekendt gennem forfatterens afhandling om „Christian VIII. og Slesvigs Stænder 1842“.

Af andet, der er fremkommen i anledning af P. Hiort-Lorenzens 100-års fødselsdag, kan nævnes:

L. Schrøder. Peter Hiort-Lorenzen. Født d. 24. Januar 1791, død d. 17. Marts 1845. (Danskeren. 5. Bd. S. 324—50.)

Th. Graae. Uwe Jens Lornsen. En politisk historisk Studie. Kbh. 193 s. 91. Jfr. samme forfatter i Tilskueren. 1889. S. 425—40, 546—58.

L. er født 1793 på Sild, og allerede fra hans barndom kan man spore denne sildringske blanding af frisind, trættekærlighed og stridslust, der yderligere udviklet af opholdet ved flere tyske universiteter, særlig Jena, vedblev at følge ham gennem hele livet. 1821 ansattes han i det tyske kancelli i København, hvor han blev til 1830. Opholdet her i Fredrik VI's København, der var fuldstændig blottet for alt politisk liv, måtte være dræbende for en frisindet mand som L. Men at han her levede sammen med de andre slesvig-holstenske embedsmænd, skulde få sin store betydning; thi for dem stod det, som om Slesvig og Holsten var ligeså inderlig indbyrdes forbundne som skarpt adskilte fra det øvrige rige, hvad der jo i virkeligheden også var tilfældet i *administrativ* henseende. Denne opfattelse smelter nu sammen med hans politiske frisind, og af disse to elementer opstår 1830 hans bekendte piece „Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein“. Han foreslog heri at omdanne den danske stat efter svensk-norsk mønster, således at Slesv.-Holst. skulde have en fælles fri forfatning og kun stå i personalunion til Danmark. L. fængsledes få uger efter udgivelsen, men hans lille skrift skulde få sin store betydning, dels som slesv.-holst. program, dels fordi det gav stødet til, at Fredrik VI. det følgende år indførte de rådgivende stænder.

Efter at have kritiseret de forskællige politiske skrifter, der fremkaldtes af L.'s piece, skildrer forf. hans senere liv. Han sad fængslet i 1½ år, men efter frigivelsen vandt en sygdom, han tidligere havde pådraget sig, mere og mere overhånd, således at han 1837 „frivillig endte sit liv ved Genfersøens bredder“. I denne mellemtid skrev han et større værk „Die Unionsverfassung Dänemarks u. Schleswig-Holst.“, hvori han nærmere ud-

viklede og begrundede sine anskuelser, men på hvilket Graae kun går meget lidt ind og sikkert med urette behandler altfor affejende. Hans iøvrigt velskrevne bog er anmeldt af cand. mag. Ottosen i Tilskueren. 1891. S. 869—84, hvoraf det ovenstående væsentlig er et uddrag.

H. P. Hanssen-Nørremølle. Chr. F. Monrad. (S. Å. 1890. S. 27—28.)

Bertheau. Heinrich Rantzau als Geschichtsforscher. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 307—64.)

En oversigt over denne bekendte adelsmands historiske og geografiske værker og navnlig over hans mest berømte skrift: Beskrivelse af den cimbriske (jyske) halvø.

A. D. Jørgensen. En berømt svensk slægt fra Nordslesvig (Rudbæk). (S. Å. 1890. S. 264—73.)

Mörrike-Storm-Briefwechsel. Hrsg. von *J. Bächtold.* Stuttgart. 74 s. 91. Jfr.

Briefwechsel zwischen Theodor Storm und Eduard Mörike. Mitgetheilt von *J. Bächtold.* (Deutsche Rundschau. 58. Bd. S. 41—68.) og

Nachgelassene Blätter von *Theodor Storm.* (Deutsche Rundschau. 57. Bd. 341—46.)

Den bekendte tyske digter Storm er født i Husum 1817. Den sidst anførte afh. indeholder begyndelsen til en selvbiografi, og i brevsamlingerne — der delvis dækker hinanden — findes bl. a. to breve fra Husum, 1850 og 53, med oplysninger om hans tidligere liv.

M. Eskesen. Karsten Thomsen fra Frøslev. (S. Å. 1891. S. 82—108.)

Frederik Ferdinand Tillisch. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 21.)

T. er født 1801 på Barsbøllegård ved Haderslev. Han studerede jura og blev senere, efterat have været amtmand, Kristian VIII.'s kabinetssekretær. Mest bekendt er han for sin styrelse af Sønderjylland — efter slaget ved Fredericia den nordlige del, senere efter Istedslaget det hele. Som minister måtte han i 1864 underskrive Wienerfreden.

Jfr. *A. Thorsøe.* Frederik Ferdinand Tillisch. (Danmark. Illustr. Kalender f. 1890. S. 17—25.)

IV.

K. Hegel. Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. I. Bd. XVII + 457 s. II. Bd. XII + 516 s. Lpz. 91.

I 1. bd. behandles s. 156—79 gildevæsenet og kommunalforholdene i de sønderjyske byer.

C. Nyrop. Fra Danmarks ældste Lavsskraaer. (Aarbog for dansk Kulturhistorie, udg. af P. Bjerger. 1892 (tr. 91). S. 61—104.)

Kommer flere steder ind på de flensborgske lavsskraer og deres forhold til udviklingen i det øvrige Danmark.

A. Wetzel. Das Landrecht und die Beliebigungen des „Rothen Buchs“ in Tönning. Kiel. 35 s. 89.

Retsoptegnelser for Eidersted fra tiden 1466—1549.

En alsingsk Bylov. Meddelt af *K. Knudsen-Lysholm.* (S. Å. 1890. S. 116—19.)

Den ældste lutherske kirkeordinans i den danske kirkeprovins. (Haderslev 1528.) Meddelt af *A. D. Jørgensen.* (S. Å. 1889. S. 218—45.)

K. Lühr. Zur Geschichte des Pfarrwahlrechts in der Schleswig-holsteinischen Landeskirche. (Zeitschrift f. Kirchenrecht. 22. Bd. N. F. 7. Bd. S. 353—99.)

Omhandler tiden fra reformationen.

C. E. Carstens. Die Generalsuperintendenten der evangelisch-lutherischen Kirche in Schleswig-Holstein. Von der Reformation bis auf die Gegenwart. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 1—111.)

Skøndt reformationen allerede i 1523 fik indgang i Sønderjylland, vedblev dog den sidste katolske bisp, der var meget tolerant, at beklæde sit embede til sin død 1541. Da hertugdømmerne 1544 deltes mellem Kristian III. og hans to brødre, indsattes der tre generalprovster, der hver havde overopsynet over gejstligheden såvel i den slesvigske som i den holstenske del af de tre herrers besiddelser. I det 17. årh. forandredes deres navn til generalsuperintendenter, og da 1713 den gottorpske

del af Slesvig inddrogtes under kronen, lagdes denne under den kgl. generalsuperintendent, der ligeledes senere fik den gottorpske del af Holsten under sig. Først 1834 fik Sønderjylland og Holsten hver sin særlige generalsuperintendent.

Afhandlingen, der er ledsaget af en navnefortegnelse, giver en oversigt over disse forhold og meddeler korte levnedsskildringer af hver enkelt superintendent samt af de tre bisper for det fra 1812 (19) til 1864 bestående bispedømme Als-Ærø.

C. E. Carstens. Zur Geschichte der Sectirer Nicolaus Teting u. Hartwig Lohmann. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 373—83.)

De to mænd førte i beg. af det 17. årh. en strid med de flensborgske præster om Christi sande natur.

K. Jansen. Die Haltung der schleswig-holsteinischen Geistlichkeit in der schleswig-holsteinischen Erhebung. Kiel. 28 s. 91.

Af denne lille bog, hvis forfatter åbenbart ikke er rigtig tilfreds med den vending, tingene tog i 1864--66, handler kun en ringe del om gejstlighedens holdning. Det kan bemærkes, at endnu nogen tid efter oprøret bad flere præster for Fredrik VII. som hertug, indtil regeringen foreskrev, at der skulde bedes for „vor fyrste og al øvrighed“.

H. P. Hanssen-Nørremølle. Tysk Gudstjeneste i Nord-slesvig. (S. Å. 1890. S. 274—93.)

Fr. Nygård. Om kirkeforholdene i Slesvig. (Danskeren. 1. Bd. S. 96—111.)

En kritik af kirke- og synodalordningen af 1876.

H. Nissen. Det danske Sprog på vore Synoder. (S. Å. 1890. S. 102—15.)

H. Eckert. Gründung und Entwicklung des Kgl. evangel. Schullehrer-Seminars in Tondern. Festschrift für die am 10. Sept. 1888 stattfindende Feier des hundertjährigen Bestehens der Anstalt. Schleswig. IV + 242 s. 89? (O. m. titelen: Die Seminaren d. Provinz Schleswig-Holstein. 2. Bd.: Das Seminar zu Tondern.)

Aktstykker til seminariets historie samt en fortegnelse over de derfra udgåede lærere.

K. Jørgensen. Rødding Højskole. (Højskolebladet. 1890. 15. Aarg. Nr. 16—18, 20—30, 33, 35—36, 38, 40, 42, 45, 48.)

En udførlig og interessant oversigt over højskolens historie fra dens stiftelse 1844 til dens endelige lukning i 1884. Ligeledes skildres de mænd og kvinder, der gennem tiderne har været knyttet til den som lærere, samt nogle af de mere bekendte elever. (F. ex. P. Skau, C. P. Wolff, Skrumsager o. fl.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. Den nordslesvigske Skoles gradvise Fortyskning. (Danskeren. 2. Bd. S. 30—39.) L 2

En oversigt over hvorledes Tysk fra kun at være frivillig undervisningsfag i tre timer ugl. (1864) efterhånden næsten har fortrængt modersmålet. (1871 sex timer ugl. og nu tvungent fra det 3. skoleår, 1878 mere tysk og nu også som undervisningsprog; hvorledes det senere er gået, turde være bekendt.)

M. Mørk-Hansen. Om det tyske Skolesprog i det dansk-talende Sønderjylland. Et dansk Gjensvar til Hr. Pastor Priess i Uge. Kolding. 35 s. 90.

J. Ottosen. Skåne og Sønderjylland. (S. Å. 1890. S. 33—71.)

P. K. Thorsen. Ældre bidrag til kundskab om danske almuesmål. I. Lackmanns optegnelser på Angelbomål fra første halvdel af det 18de århundrede. (Dania. 1. Bd. S. 97—135.)

L., der var født i Lauenborg, var fra 1733—54 professor i historie ved Kiels universitet og syslede i længere tid med et ufuldendt værk over Slesvig og Holstens forhistorie. Han stræbte efter at påvise ligheden mellem Angelboerne og de „Angler“, der i det 5. årh. drog til England, hvilket han bl. a. søgte at godtgøre ad sproglig vej. Optegnelserne består dels af en ordsamling på angelbomål ledsaget af en oversættelse på tysk og dansk skriftsprog, „københavnerdansk“ som han kalder det; dels af en samtale mellem to bønder samt et fadervor, der ligeledes begge er ledsagede af danske og tyske oversættelser. Allerunderdanigst Indberetning til Hans Majestæt Kongen angaaende Sprogforholdene i Slesvig af *Nis Hanssen.*

Udg. af *H. P. Hanssen-Nørremølle*. (S. Å. 1889. S. 297—310.)

Jfr. *H. P. Hanssen-Nørremølle*. Nis Hanssen Bondesøn. S. 311—13.

C. Mule. Minder fra den yderste danske Sproggrændse i Sønderjylland. (S. Å. 1891. S. 256—63.)

J. G. C. Adler. Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 1—136.)

Vil være læserne tilstækkelig bekendt fra hr. cand. mag. H. V. Clausens imødegåelse.

O. Bremer. Zeugnisse für die frühere Verbreitung der nordfriesischen Sprache. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1889. S. 99—104.)

Særlig det frisiske sprogs skæbne fra midten af forrige årh.

O. Bremer. Einleitung zu einer amringsch-föhringschen Sprachlehre. Lpz. 88.

En klar redegørelse af de nordfrisiske folkemåls udbredelse og indbyrdes slægtskab samt en (vistnok fuldstændig) fortegnelse over nordfrisisk litteratur.

A. Olrik. Tre danske folkesagn. 1. Et Starkad-sagn fra Sønderjylland. 3. Dannevirke og dronning Tyre. (Dania. I. Bd. S. 136—43, 148—53.)

Forf. søger i sin første afhandling at vise, at sagnet om den gamle kæmpe Starkad (Stærkodder) i en noget forvansket skikkelse fortælles i Gråsten, hvor det er knyttet til den såkaldte „Alfs hule“. Den anden afhandling skal vise, hvorledes sagn, der nu i Dannevirkeegnen fortælles om en dronning „sorte Margrete“, egentlig bør henføres til den berømte Tyre Dannebod.

Jfr. *S. Bugge* og *A. Olrik*. Røveren ved Gråsten og Beowulf. (Dania. I. Bd. S. 233—45.)

A. Olrik. Om Sønderjyllands folkeviser. (S. Å. 1889. S. 246—96.)

Folkeviser fra Sønderjylland, meddelte af *A. Olrik*. (S. Å. 1889. S. 58—84.)

W. Knorr. Über besonders bemerkenswerte Personen-

und Geschlechtsnamen in Schleswig-Holstein. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 135—200.)

En sproglig undersøgelse af person- og slægtnavne, disse sidste dog kun for såvidt de er dannede af personnavne ved tilføjelse af endelsen „sen“(søn). Forf.'s materiale har dog hverken været tilstrækkeligt fyldigt eller pålideligt. (Det består kun af navne på gejstlige personer i Jensens Versuch einer kirchlichen Statistik d. Herzogthums Schleswig. 1840—42.)

G. Johannsen. Nationalejendommeligheder. (S. Å. 1891. S. 305—11.)

H. R. Hiort-Lorenzen. Cimbria. En Episode af Foreningslivet i Nordslesvig. (S. Å. 1889. S. 125—36.)

Den slesvigske Forening. Ved *H. R. Hiort-Lorenzen.* (S. Å. 1890. S. 120—237.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. Sønderjydske Foreninger. (Højskolebladet. 1891. 16. Aarg. Nr. 30—32.)

En oversigt over de politiske foreninger, foredragsforeninger, landbrugsforeninger samt pengeinstitutterne, deres udvikling og de forhold, hvorunder de virker.

J. Ottosen. Den sønderjyske Presse. (Illustreret Tidende. 31. Bd. Nr. 31.)

En oversigt der nærmest er skrevet for at vejlede læsere i kongeriget, hvis politiske udvikling han opfordrer pressen til upartisk at fremstille for sine læsere.

A. Rosenkrantz. Die Schleswig-Holsteinische Post (1848—52) und deren Postschillinge. Lpz. 76 s. og 10 tavler.

Behandler postvæsenets udvikling, statistik over de besørgede breve, frimærker m. m.

P. Sveistrup. Sønderjylland under det prøjsiske Herredømme. (S. Å. 1890. S. 238—63.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. Sønderjylland efter sidste Folketælling. (S. Å. 1891. S. 244—55.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. De nordslesvigske Optanter. (S. Å. 1889. S. 137—151.)

R. Haupt. Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein mit Ausnahme des Kreises Herzogthum Lauenburg. I. Bd. VI + 575 s. II. Bd. 686 s. III. Bd. XIII + 225 s. Kiel. 87—89.

Uagtet dette værks udgivelse for største delen falder før 1889, er det dog bleven medtaget, da det må betragtes som en uundværlig håndbog for enhver, der sysler med Sønderjyllands arkitektur.

Værket, der er rigt illustreret, omhandler naturligvis hovedsagentlig kirkebygningerne, og hvad dertil hører som f. ex. altertavler, døbefonte, epitafier m. m., men også private bygninger såvel i by som på land er medtagne i beskrivelsen. Denne er ordnet alfabetisk efter amterne (kredsene) og atter alfabetisk indenfor hvert amt efter sognene. I det sidste bind findes register, kildehenvisninger, fortegnelse over mestre og endelig en liste over de tekniske udtryk.

R. Foerster. Die Kunst in Schleswig-Holstein. Rede zur Feier des Geburtstages Sr. M. des deutschen Kaisers, König von Preussen Wilhelm II., gehalten an der Christian Albrechts-Universität. Kiel. 26 s. 90.

En kort oversigt over kunsten og de forhold, hvorunder den har virket.

J. Biernatzki. Beziehungen Hamburgischer Conterfeier zum Gottorfer Hof. (Mittheilungen d. Vereins f. Hamburgische Geschichte. Jahrg. 1888. S. 195—96.)

Regnskaber fra årene 1646—50.

P. Lorentzen. Die St. Marienkirche zu Hadersleben. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 1—54.)

En skildring af kirkens historie og udvikling fra dens opførelse c. 1250 gennem de forskællige brande c. 1420—40 og 1627 (hvorved den mistede sine tårne) til vore dage.

D. Schnittger. Vom Dom zu Schleswig. (Repertorium für Kunstwissenschaft. 14. Bd. S. 472—90.)

I anledning af kirkens forestående restauration gives der en udsigt over dens arkitektur og skæbne gennem tiderne.

G. Hille. Zur Geschichte des Schleswiger Altarblattes von Brüggemann. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 219—20)

Regnskaber fra den berømte altertavles flytning fra Bordes-holm kloster i Holsten, hvor den stod opstillet til 1666.

R. Mejborg. Sydslesvigske Bøndergaarde. (Museum. Aarg. 1890. S. 1—10.)

Forfatteren har valgt landsbyen Ostenfeld som eksempel, og dvæler særlig ved den ejendommelige hal, dilen, der optager hele huset og både tjener til lade, stald, hønsehus og beboelseslejlighed. Denne bygningsmåde er rimeligvis bleven indført af de tyske nybyggere, der opdyrkede det af skove og øde strækninger opfyldte land mellem Sli og Ejder, men er nu ved at forsvinde.

R. Mejborg. Bøndergaarde i Ejdersted. (Museum. Aarg. 1890. S. 375—92.)

Efter først at have givet en smuk skildring af disse flade landstrækninger, hvor digerne og de volde, hvorpå husene er opførte, er de eneste høje punkter, vender forf. sig til den for landet ejendommelige bygningsform „heiborgen“ ∴ høgemet, der begynder at vise sig i det 17. årh. og hænger nøje sammen med befolkningens hovederhverv, kvægavl. Den består af et stort, højt, firkantet rum, hvor høet sættes; udenom dette ligger så staldene og beboelseslejligheden, der ofte er udstyret med megen luxus.

R. Mejborg. Om Bygningsskikke i Slesvig. Et illustreret Foredrag. Kbh. 32 s. 4°. 91.

Som indledning til det neden for anførte værk gennemgår forf. enkelte slesvigske bygningsskikke. Af disse kan anføres de såkaldte „husbrande“, som nu kun findes i den nordøstlige del af Sønderjylland, medens de tidligere har været alm. udbredte over hele landet. De består af en mere eller mindre kunstfærdig udskåren stang, der anbringes som prydelse på gavlspidserne. Endvidere omtales poste og døre, der går på tapper stedet for hængsler, samt nogle små runde udhuse, der findes enkeltvis på Als, og måske skriver sig fra en ældgammel overlevering. Til slutning viser forf., hvorledes man kan skælne mellem tre hovedklasser af bøndergårde. Længst mod syd er beboelseslejligheder, stalde og lader forenede under samme tag;

i Mellemlesvig ligger laden for sig, og i Nordslesvig består gårdene af fire længer.

R. Mejborg. Slesvigske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Kbh. 1.—3. H. S. 1—76. 4°. 91.

Den nærmere omtale udsættes til værket er sluttet.

P. Lauridsen. Den danske Kongemagt og den nordslesvigske Bondestand i forrige Aarhundrede. (S. Å. 1889. S. 87—124.)

C. M. A. Matthiesen. Die Käseproduction in Eiderstedt im 17. Jahrhundert. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 245—68.)

Hvor betydelig denne har været, fremgår f. ex. af, at der i følge regnskaberne fra Tønnings byvægt i året 1610 udførtes c. 3 millioner pund over denne by.

Kirchhoff. Die frühere Irrenpflege in Schleswig-Holstein. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 131—92.)

Foruden at de sindssyge forblev i hjemmene, indsattes de hyppig af øvrigheden i afsidesliggende huse eller endog i arrester sammen med fangerne! En lang tid sendes de således til Glückstadt, og langt ind i vort århundrede holdt dette barbari sig. Således indsattes der endnu 1836 sindssyge i Flensborgs tugt- eller arbejds hus. 1820 stiftes dog sindssygeanstalten ved Slesvig.

P. Knuth. Geschichte der Botanik in Schleswig-Holstein. 1. Theil. (Die Zeit vor Linné.) Kiel u. Lpz. 52 s. 90.

Korte levnedsskildringer af danske og tyske botanikere, særlig fra det 17. årh., der har syslet med Sønderjyllands planteverden, samt redegørelse for deres værker og standpunkt indenfor den botaniske videnskab.

Saxe. Krieger-Gräber und Denksteine auf Sundewitt und Alsen. Unter Benutzung der von Rickert und Plothe gesammelten Notizen. Mit einer Karte. Flensburg. 67 s. 90.

Aftrykker indskrifterne på danske og tyske krigergrave, samt giver på enkelte steder uddrag af kirkebøgerne.

P. v. Hedemann. Inhalt des öffentlichen Archivs der Familie v. Hedemann, gen. v. Heespen, zu Deutsch-Nienhof. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 193—212. Jfr. 21. Bd. S. 392—94.)

Arkivet indeholder talrige aktstykker, dels i original dels i afskrifter, til hertugdømmernes historie, særlig i det 16.—18. århundrede.

N. N.
